

Foredrag i Oslo Militære Samfund mandag 16. mars 2015

Generalløytnant Kjell Grandhagen
Sjef Etterretningstjenesten

«Trusler og risiki for Norge i et endret sikkerhetsbilde»

Deres Majestet, mine damer og herrer!

Jeg vil innledningsvis takke for invitasjonen til nok en gang å holde foredrag her i Oslo Militære Samfund. Dette er femte gang i løpet av like mange år jeg går på denne talerstolen for å orientere om tjenesten og det vi utretter. Denne inneholder tjenestens vurdering av ulike geografiske og tematiske områder som vi anser for å være særlig relevante for norsk sikkerhet og Norges nasjonale interesser.

Dette er også siste gangen jeg går på talerstolen i kapasitet av å være sjef for E-tjenesten. I løpet av de fem årene jeg har vært sjef for E-tjenesten har de sikkerhetspolitiske omgivelsene endret seg i betydelig grad, og dermed også tjenestens oppgaver. Jeg vil derfor benytte årets anledning til å belyse de viktigste endringer i de sikkerhetspolitiske omgivelsene og i E-tjenestens arbeid som har funnet sted, og jeg vil ta et særlig dypdykk i endringene i det som alltid har vært tjenestens dimensjonerende oppgave; Russland og Nordområdene. Avslutningsvis vil jeg komme inn på noen betraktninger rundt tjenestens virkemidler og plass i samfunnet i lys av de sikkerhetspolitiske utfordringer vi nå står ovenfor.

1. En av de store endringene som har funnet sted siden jeg begynte som Sjef E for fem år siden, er endringene i internasjonal terrorisme og terrortrusselen mot Norge. Da jeg begynte som Sjef E i 2010, fulgte tjenesten terrortrusselen slik den utviklet seg i ulike regioner ute i verden. Fokus var primært på om internasjonale terrornettverk kunne planlegge og gjennomføre terroranslag i Norge. Dette har nå endret seg fundamentalt. Grensen mellom utviklingen ute og hjemme er i oppløsning. Potensielle terrorister befinner seg nå her hjemme, midt i blant oss. Noen av disse potensielle terroristene reiser utenlands i jihad, for så å returnere hjem til Norge. Andre holder seg hjemme, men blir influert av terrororganisasjoner der ute til å forsøke å gjennomføre anslag.

Veksten og fremgangen til den militante islamistgruppen ISIL i Syria og Irak var den viktigste endringen i det internasjonale trusselbildet for terrorisme i 2014. ISIL har nå tiltrukket seg et meget stort antall fremmedkrigere fra vestlige land, inkludert Norge. Under opphold hos ISIL mottar de trening, får kamperfaring og står i fare for å bli ytterligere radikalisert. Kombinert med ISILs oppfordringer om å gjennomføre angrep i vestlige land, vil denne utviklingen sannsynligvis medføre økt fare for terrorangrep mot Vesten. Bildet forsterkes ytterligere av at både al Qaida og ISIL fortløpende etablerer filialer i nye land i Midt-Østen, Afrika og Asia, og av at de to store terrornettverkene har havnet i et innbyrdes konkurranseforhold om hegemoniet innenfor global jihad.

Terrortrusselen også mot Norge og norske interesser i utlandet forventes derfor å øke i løpet av 2015.

Utfordringene det internasjonale trusselbilde for terrorisme medfører for etterretnings og sikkerhetstjenestene er åpenbare. Det krever at tjenestene arbeider på nye måter og med nye metoder, og det krever ikke minst et inngående og nært samarbeid mellom tjenestene.

2. Det andre området som har endret seg grunnleggende siden jeg begynte som Sjef E for fem år siden, er truslene mot vitale nasjonale interesser i det digitale rom. For fem år siden var ikke dette blant de høyeste prioritettene for tjenesten – det er det definitivt nå. Nettverksbaserte etterretningsoperasjoner er nå, sammen med terror, den mest alvorlige, akutte trussel mot norske interesser. Slike operasjoner utføres mot en rekke mål i Norge, og fremmed etterretning angriper fortløpende norske myndigheter og samfunnskritiske virksomheter. Etterretningstjenesten har oppgaven med å avdekke truslene og hvem som står bak. Vi nøler ikke med å navngi aktørene Russland og Kina som står bak de mest alvorlige nettverksbaserte etterretningsoperasjonene rettet mot Norge. Begge nasjonene har høy kompetanse og viser stor grad av pågåenhet i sin tilnærming mot norske mål.
3. Det tredje, og i et lengre perspektiv, kanskje det viktigste utviklingstrekket i min tid som Sjef E, er tilbakekomsten av mellomstatlig væpnet konflikt i Europa. Utviklingen i Russland og Nordområdene har alltid vært en dimensjonerende oppgave for tjenesten, og vi har alltid fulgt den potensielle risikoen for konflikt tett.

RUSSLAND

Det er i disse dager nøyaktig ett år siden Russland annekterte Krim-halvøya fra Ukraina, og begynte sin aktive orkestrering av et pro-russisk opprør i Ukrainas østlige regioner. Hendelsene har medført en vesentlig forverring av den sikkerhetspolitiske situasjonen i Europa, og konflikten i Ukraina har naturlig nok vært et hovedfokus for Etterretningstjenesten i året som har gått. Jeg vil nå trekke frem det vi anser som de viktigste operasjonelle lærdommene av Ukraina-krisen, for så å dele noen mer generelle vurderinger om utviklingen i russisk politikk og militærmakt.

For å sette Russlands handlemåter i Ukraina i perspektiv, kan det først være nyttig å kaste et raskt blikk tilbake på krigen mellom Russland og Georgia i 2008. Til tross for at Russland gikk seirende ut av denne konflikten, avdekket krigen betydelige svakheter i landets militære evne. For å bøte på disse svakhetene ble det samme år iverksatt en svært omfattende militærreform. Sentrale elementer i reformen var profesjonalisering av forsvaret, innføring av en helhetlig kommando- og kontrollstruktur og sammenslåing av militærdistrikt. Gjennom å forvandle det russiske forsvaret til en betydelig slankere og mer mobil militær organisasjon, har denne reformen lagt grunnlaget for det Russland har kunnet gjennomføre i Ukraina.

For Russlands omverden synes særlig tre lærdommer å peke seg ut i kjølvannet av Ukraina-krisen. Alle disse tre er direkte knyttet til de resultater vi har sett av den russiske militærreformen.

Den første lærdommen er at de russiske væpnede styrker har fått **betydelig bedret reaksjonsevne**. Også før krisen var vi klar over at Russland ønsker å avgjøre konflikter raskt, før motstanderen makter å kraftsamle eller mobilisere støtte hos sine allierte. Dette så vi utfolde seg i praksis i Ukraina, da særlig på Krim, men også i forhold til landets østlige regioner. Etter at president Janukovitsj flyktet fra Kiev fredag 21. februar i fjor, startet Russland øyeblikkelig styrkeoppbygging på Krim-halvøya. En kontroversiell folkeavstemning om tilslutning til Russland ble så gjennomført allerede 16. mars, før Russland formelt annekterte Krim to dager senere. En måned etter at Janukovitsj flyktet fra Kiev hadde Russland også bygget opp en robust intervensjonsstyrke langs den

russisk-ukrainske grensen. Dette viser en imponerende evne til hurtig sammendragning av militærmakt fra alle deler av Russland til en effektiv, samordnet og krevende operasjon.

Nært knyttet til tidsaspektet er den andre lærdommen, som er knyttet til det såkalte **forsterkningskonseptet**. Militærreformen innebar at den russiske militærmakten gikk fra et mobiliseringskonsept til et forsterkningskonsept basert på stående reaksjonsstyrker og hurtig deployering. Strategiske styrkeoverføringer utføres i dag med jernbane, fartøy og fly, hvor større avdelinger kan flyttes med eller uten tilhørende tungt materiell, ofte over betydelige avstander. Evnen til strategisk styrkeoverføring, særlig med transportfly, utvikles gjennom jevnlig øving og tilførsel av nytt materiell. Dette øker igjen evnen til russisk maktprosjeksjon og hurtighet. Ukraina-krisen har vist at det russiske forsterkningskonseptet fungerer.

Den siste lærdommen jeg vil trekke frem omhandler russisk virkemiddelbruk. Under Ukraina-krisen tok Russland i bruk en **rekke forskjellige statlige virkemidler i et omfang og med en helhetlig koordinasjon** som vi ikke har sett tidligere, og appliserte dette i form av det som ofte kalles for hybridkrigføring, altså kombinasjonen av klassisk militærmakt og ukonvensjonelle midler. Ingenting av dette er nytt i militærteoretisk forstand. Det nye er at Russland gjør det, og den finesse de gjør det med. Fra E-tjenestens side har vi kunnet observere denne konserteringen av Russlands ulike instrumenter time for time, uke for uke gjennom det siste året. Den består av omfattende klassisk militærmakt med flere titalls bataljonsstridsgrupper, artilleri, luftvern, kommando og kontroll, samt logistikk. Den omfatter også omfattende leveranser av hundrevis av stridsvogner, pansrede kjøretøyer og artilleri til separatistene i Øst-Ukraina. Den omfatter store forband av det russerne selv kaller "russiske frivillige" som kjemper inne i Øst-Ukraina, men som i realiteten er kontrakterte russiske leiesoldater, rekruttert fra russiske militære enheter. Den omfatter russiske spesialstyrker i umerkede uniformer som utgir seg for å være separatister, omtalt i mediene som "de små grønne menn". Den omfatter russisk bemannede og kontrollerte luftvernsystemer og andre regulære russiske enheter inne på ukrainsk jord. Den omfatter avanserte og koordinerte informasjonsoperasjoner, både i Ukraina, mot Vesten og internt i Russland. Og den omfatter operasjoner i cyberdomenet. Alt dette har Russland gjennomført fortløpende gjennom de siste tolv månedene. Vi har observert det og dokumentert det overfor norske myndigheter. Likevel velger Russland systematisk å benekte denne involveringen. Jeg skal komme tilbake til disse tre lærdommene og hva de kan innebære for Norge og våre nærområder. Men så langt om de rent operasjonelle erfaringene fra Ukraina. I dagens situasjon er det også helt nødvendig å identifisere hva Ukraina-konflikten sier om Putin-regimets mer generelle utenrikspolitiske visjon. Overordnet mener vi at Ukraina-krisen først og fremst representerer en videreføring av russiske utenrikspolitiske prioriteringer, men også visse betydningsfulle endringer.

Russland har i praksis to utenrikspolitiske hovedmål, som begge lenge har ligget fast. Det første er; regional dominans i SUS-området. Det andre er; å styrke sin status som en likeverdig og respektert global stormakt. I praksis er disse to målene svært nært knyttet til hverandre.

En viktig drivkraft for Russlands ønske om dominans i SUS-området er ønsket om en sikkerhetspolitisk buffer mellom Russland og omverdenen, og da ikke minst mot Vesten. Ordet "sikkerhetspolitisk" er et vidt begrep i russisk sammenheng. Når Putin-regimet i Ukraina har lagt vekt på å benytte en rekke høyst ulike virkemidler, gjenspeiler dette i stor grad at Moskva også opererer med et utvidet og komplekst trusselbegrep. Regimet ser for eksempel politisk og økonomisk integrasjon mellom vestlige land og SUS-land, enten det er i form av EU-medlemskap eller assosieringsavtaler, som en sikkerhetspolitisk

utfordring for Russland. Moskva mener for det første at slik integrasjon kan være en forløper til NATO-utvidelse inn i SUS-området, noe som er en klar "rød linje" for Russland. Men Putin-regimet opplever det etter alt å dømme som vel så truende at tettere politisk og økonomisk integrasjon med Vesten kan dreie SUS-landenes samfunns- og verdssystem i en mer liberal og demokratisk retning. Moskva frykter at en slik utvikling kan ha en smitteeffekt til Russland, og at dette i så fall kan innebære en trussel mot regimets egen maktposisjon. Vi ser med andre ord at Russlands utenrikspolitiske prioriteter både gjenspeiler en overbevisning om at det eksisterer en klassisk sikkerhetspolitisk trussel fra vest, og regimets egen frykt for å miste makten. Til sammen har disse momentene stor forklaringskraft når det gjelder Russlands handlinger i Ukraina og det øvrige SUS-området. Vi forventer at Russlands strategiske mål i SUS-området vil ligge fast i de nærmeste årene.

Når det gjelder ønsket om global stormaktsstatus, ønsker Russland respekt, i den forstand at landet fortjener jevnbyrdig innflytelse med USA og EU i alle sentrale internasjonale spørsmål. Når russisk utenrikspolitikk i dag omtales som "revansjistisk", er dette riktig i den forstand at Russland ønsker en slutt på den unipolare, USA-dominerte verdensorden som har rådet etter den kalde krigens slutt. Den russiske eliten ser likevel ikke for seg noen retur til Sovjettiden, da Russland hadde supermaktsstatus i en bipolar verden. Målet for Russland er i dag en multipolar verdensorden, noe landets stadig sterkere bilaterale forbindelser til Kina er det fremste uttrykket for. I de nærmeste årene må vi forvente å se et Russland som er retorisk høyt på banen i en del viktige internasjonale spørsmål, som vil fortsette å bruke sin vetomakt i FNs sikkerhetsråd aktivt, og som vil fortsette sin aktive politiske tilnærming til ikke-vestlige land. At Putin-regimet ikke aspirerer til globalt hegemoni, gjør på den annen side at et større militært engasjement utenfor SUS-området synes usannsynlig også i de nærmeste årene.

For Russland har også velutviklede økonomiske forbindelser med omverdenen lenge vært et sentralt utenrikspolitisk mål. For Russland tjener slike forbindelser mange ulike hensyn. Det klart viktigste er likevel det faktum at over halvparten av inntektene på Russlands statsbudsjett kommer fra eksport av petroleumsressurser. Russland må derfor fortsatt legge sterk vekt på forholdet til vestlige enkeltland, særlig viktige energikunder, i årene som kommer. Til tross for russisk retorikk om det motsatte, vil det nemlig ikke være mulig for Russland å erstatte Europa med Kina som sin viktigste handelspartner i overskuelig fremtid. Dette forklarer i stor grad også hvorfor Russland fortsatt legger så stor vekt på å styrke sin politiske innflytelse i Europa, særlig gjennom å knytte bånd til enkeltland og russisk-vennlige politiske krefter, og ved å forsøke å så splid mellom europeiske land.

Etter at Putin kom tilbake i presidentstolen har vi sett en systematisk forflytning av makt fra regjeringen til presidentadministrasjonen. Denne utviklingen er gjennom Ukraina-krisen ytterligere forsterket ved at Putin det siste året, i enda større grad enn tidligere, synes å basere sine beslutninger på råd fra en meget liten krets av rådgivere med bakgrunn fra etterretnings- og sikkerhetstjenestene og forsvaret. På denne bakgrunn kan det stilles spørsmål ved om konsekvensene av beslutningene – spesielt på lengre sikt – har vært tilstrekkelig belyst for den russiske presidenten før beslutningene ble tatt. Og det er på tilsvarende måte grunn til å spørre seg om president Putin – selv om han skulle komme til den slutning at hans politikk leder mot stupet – likevel ville våge å endre politikken, av frykt for å fremstå som svak og ettergivende.

Det eneste jeg tror vi kan si med sikkerhet er at Russland ikke vil endre sin politikk som en direkte følge av press utenfra. Skulle en slik endring komme, vil det etter mitt skjønn skje fordi Putin selv og hans snevre krets av eks-KGB-rådgivere eller andre nøkkelspillere i den politisk-økonomiske eliten, på egen hånd kommer til at selve hovedmålet om et

langsiktig sterkt og uavhengig Russland settes på spill. Det er selv for Putin en for høy pris å betale.

Hvor bærekraftig er så den nåværende utenrikspolitiske kursen på det innenrikspolitiske plan? La meg først slå fast at vi ikke forventer noen regimeendring i Russland på kort sikt. Den russiske opinionen er fortsatt svært lydhet for nasjonalpatriotisk retorikk, og Putin-regimet har økt sin popularitet betydelig etter annekasjonen av Krim. Alternative stemmer i eliten og opposisjonen har bare blitt ytterligere marginalisert under Ukraina-krisen. Regimets nærmest absolutte kontroll over det russiske medielandskapet har bidratt sterkt til dette. I takt med den kraftige økningen i antivestlig propaganda som vi har sett i Russland det siste året, blir den liberale opposisjonen stadig oftere omtalt som femtekolonister og landssvikere som jobber for å svekke Russland til Vestens fordel. Attentatet på den liberale opposisjonspolitikeren Boris Nemtsov 27. februar, er en alvorlig illustrasjon på det rådende politiske klimaet i Russland. Nemtsov var jo kjent for sin kritiske innstilling til regimet generelt og Russlands Ukraina-politikk spesielt. Jeg merker meg arrestasjonen av tsjetsjenske ekstremister etter drapet. Jeg tror de fleste også ser at det er andre i det russiske samfunnet som har følt seg mer truet av samfunnskritikeren Nemtsov enn tsjetsjenske islamister.

Den økonomiske krisen som Russland nå er inne i, synliggjør likevel flere sårbarhetsfaktorer som det russiske politiske systemet lenge har vært preget av. Både IMF og russiske myndigheter selv forventer nå at russisk økonomi vil krympe med 3 prosent i år. I fjor hadde man til sammenlikning en svak positiv vekst på 0,6 %, og det er ikke veldig mange år siden Russland hadde vekstrater på 7-8 prosent flere år på rad. Oljeprisfallet, kombinert med Vestens sanksjoner, har gjort at rubelen mistet nær halvparten av sin verdi på ett år, at inflasjonen har nådd nesten 17 prosent, og at reallønnsveksten er negativ etter mange år med solide påslag. Staten har fremdeles finansielle reserver, men med lav oljepris, negativ vekst og store ambisjoner vil disse reservene måtte tappes i betydelig grad om befolkningen skal få godene de forventer. Med dagens oljepris på rundt 60 dollar fatet kan ikke de oppsparte midlene støtte økonomien mer enn på kort sikt. Staten vil derfor få problemer med å levere de godene befolkningen forventer allerede i år dersom dagens økonomiske prioriteringer, med en klar favorisering av militærmakten, blir opprettholdt.

De fleste Russlands-analytikere er nok likevel enige om at det verken er oljepris eller sanksjoner som på sikt er den største trusselen mot russisk økonomi på sikt. Landet har unnlatt å gjøre nødvendige strukturelle grep knyttet til diversifisering, lovgivning og anti-korrupsjonsarbeid, som nå, med sanksjoner og lav oljepris på toppen, får en svært negativ langsiktig effekt. Hvorfor har de så ikke gjort noe med disse strukturelle svakhetene? Svaret er enkelt: Noen tjener også på at andre ikke slipper til og at det er lett å stikke unna store penger. I Russland befinner disse menneskene seg svært nær den absolutte makteliten.

Litt lenger frem i tid kan man derfor se for seg økende friksjon, både internt i Kreml, i den øvrige eliten og vis-à-vis befolkningen. Den økonomiske krisen kan vekke assosiasjoner til det kaotiske 1990-tallet, som Putin har gjort politisk karriere på å være motstykket til. Internt i den politiske eliten kan krisen potensielt utfordre Putins suverene rolle som øverste politiske megler mellom ulike grupperinger. Ikke minst spiller presidenten et høyt spill dersom han tillater forretningseliten og finansmiljøene å føle seg stadig mer fremmedgjort og utestengt fra de politiske prosessene.

Samtidig vil jeg fremholde at dersom situasjonen på sikt skulle føre til en regimeendring, vil ikke dettenødvendigvis resultere i et mer samarbeidsvillig, demokratisk eller forutsigbart Russland. Mangelen på fornyelse blant maktaktørene i regimet gjennom det

siste tiåret, kombinert med tradisjonen for en sterk sentralmakt, gjør det vanskelig å forestille seg en situasjon der Putin må forlate presidentembedet til fordel for en mer liberal, demokratisk orientert etterfølger. Mer sannsynlig er det at et eventuelt nytt regimerekrutteres i de samme kretsene som styrer i dag, og kanskje får en enda mer utpreget nasjonalistisk profil. Nasjonalpatriotismen som i dag markedsføres som regimets hovedideologi, har slått bredt an i befolkningen, og det er derfor grunn til å tro at man vil søke å spille på nettopp disse strengene dersom en arvtaker til makten skal lanseres. Det er også verdt å merke seg at selv de deler av den russiske eliten som står for en mer liberal politisk linje og en mer forsonlig holdning til Vesten, deler det grunnleggende ønsket om russisk regional dominans i SUS-området og status som global stormakt.

Selvsagt kan man ikke helt utelukke muligheten for en annen utvikling. Regimet *kan* bli tvunget til å gi mer liberale krefter større spillerom for å rette opp en feilslått økonomisk politikk, men det er likevel vanskelig å se for seg at disse ville kunne bli en dominerende politisk kraft. Det er også mulig å se for seg et scenario der dagens sentraliserte system erstattes av langvarig politisk kaos, preget av maktkamp mellom ulike fraksjoner med tilnærmet lik tyngde og innflytelse. Dette kan også resultere i større regional ustabilitet, noe Norge neppe ville være tjent med. At massiv folkelig opposisjon skulle kunne velte regimet, synes i dag lite trolig – i alle fall på kort sikt. Putins oppslutning på meningsmålinger er svært høy, og Kreml er i dag godt forberedt til å møte eventuell folkelig mobilisering gjennom meget sterke kontrollmekanismer. På den annen side tilsier erfaringer fra andre områder, som Midtøsten, at folkelig oppstand kan oppstå raskt og er vanskelig å forutse. Den økonomiske krisen gjør også at mobiliseringspotensialet er bredere i dag enn tidligere.

Alt tyder på at moderniseringen av den russiske militærmakten fortsatt vil ha høy prioritet. Dette er også knyttet til den kontinuitet vi ser i russisk trusseloppfatning. I den reviderte versjonen av Russlands militærdoktrine som ble publisert 2. juledag, troner NATO fortsatt øverst på listen over sikkerhetspolitiske farer for Russland. Men i det russiske verdensbildet har man potensielle sikkerhetspolitiske utfordringer også på de øvrige kanter av landet – fra ustabile regimer og ekstrem islamisme i sør, til et voksende Kina i øst som Russland nok betrakter med en viss uro til tross for det økende bilaterale samarbeidet.

Den russiske forsvarsreformen fra 2008 vil fortsatt prege kapasitetsutvikling og styrkestruktur i de kommende årene. Moderniseringen av det russiske forsvaret fortsetter gjennom det statlige våpenprogrammet GPV-2020. Riktignok ble det føderale budsjettet for de neste to årene vedtatt mens oljeprisen og rubelkursen var i fritt fall, og de siste budsjettplanene avdekker noe lavere tildelinger enn i tidligere planer. Flere prosjekter må således trolig utsettes til neste planperiode, frem mot 2025. Likevel tyder mye på at bevilgningene til militærmakten fortsatt vil være prioritert, og at de vil fortsette å øke. I 2015 legges det opp til at budsjettposten "Nasjonalt forsvar" skal utgjøre 4,2 prosent av BNP, mot 3,4 prosent i fjor. I tillegg kommer også forsvarsrelaterte bevilgninger som regnes under andre budsjettposter. Ukraina-krisen har bidratt til prioriteringen av forsvaret ved at den, fra det russiske lederskapets synspunkt, har vist at militærmakt er et anvendelig middel til å oppnå utenrikspolitiske mål. En konsekvens av dette er at NATO og Norge på mellomlang sikt vil stå overfor en stadig mer kapabel russisk militærmakt som disponerer et bredt spekter av virkemidler. I moderniseringsplanene opprettholdes prioriteten til de strategiske kjernevåpenstyrkene, luftlandestyrkene, luftforsvaret og marinen. For 2015 er det annonsert at militærmakten vil få tilført ytterligere omtrent 150 fly og helikoptre av forskjellige typer, et antall nye luft-til-luft og luft-til-bakke-missiler, kryssermissiler og strategiske bombefly. Landstyrkene skal motta nok et brigadesett såkalte Iskander-missiler, og marinen skal blant annet få tre nye fregatter og en konvensjonell angrepsundervannsbåt.

Kjernevåpen vil fortsatt utgjøre fundamentet i russisk avskrekkingsevne. Denne evnen videreføres gjennom modernisering og utskiftning av både kjernevåpen og tilhørende leveringsmidler. I løpet av det neste tiåret vil de fleste systemene fra sovjettiden være byttet ut. Et for Norge minst like viktig trekk å merke seg, er at Russland også prioriterer utvikling og anskaffelse av langtrekkende konvensjonelle presisjonsvåpen, som på sikt vil kunne representere et supplement til kjernevåpenenes globale og regionale roller. Slike våpen muliggjør å ramme motstanderens viktigste kapasiteter ved innledningen av en konflikt, uten å eskalere til bruk av kjernefysiske våpen.

Russiske myndigheter har også i mange år benyttet seg av digitale nettverksoperasjoner for å skaffe seg informasjon om andre lands politiske beslutninger og om militære og økonomiske forhold. Landet besitter nå etablerte institusjoner for å drive slike operasjoner, og har tilegnet seg betydelig erfaring og høy kompetanse. Sammen med Kina fremstår Russland i dag som den mest aktive aktøren bak nettverksbaserte etterretningsoperasjoner rettet mot Norge. En militær cyberkommando har dessuten vært under etablering siden 2012. Dette vil i årene fremover øke Russlands evne til å ramme en motstanders militære kapabiliteter, inkludert kommando og kontroll.

Fra disse generelle utviklingstrekk er det nå på tide å dreie fokuset mot hva alt dette vil bety for Norge. Vi vurderer fortsatt at det er i Russlands interesse å ha et godt bilateralt samarbeidsforhold til Norge, til tross for at Ukraina-krisen også har påvirket forholdet mellom våre to land og ført til en innføring av gjensidige sanksjoner. Når det gjelder våre nærområder i nord, har Russland betegnet Arktis som sin viktigste fremtidige strategiske ressursbase. I likhet med de andre arktiske kyststatene har Russland derfor også en sterk egeninteresse av at nordområdene og Arktis forblir en lavspenningsregion, og at grenseoverskridende utfordringer håndteres i fellesskap. De siste årene har dette ikke minst kommet til uttrykk ved at Russland har vært opptatt av å fremstå som en ansvarlig aktør som følger havretten i Arktis.

På den annen side har Ukraina-konflikten resultert i betydelig svekket tillit mellom Russland og Vesten, og som nevnt tyder lite på en snarlig endring av dette. Dette vil kunne skade samarbeidsklimaet også i Arktis. På russisk side er det blant annet økt bekymring knyttet til NATOs tilstedeværelse og aktivitet i de arktiske områdene. Dette kan føre til at Russland i tiden fremover ikke bare ser Norge som et enkeltland som man ønsker et godt bilateralt samarbeidsforhold til, men i økende grad også som et medlem av en vestlig forsvarsallianse som har sterkt motstridende interesser i forhold til Russland. I et stadig mer sentralstyrt Russland vil dessuten de samme beslutningstakerne som har hatt ansvar for Russlands fremferd i Ukraina, også ta de overordnede beslutningene om russisk Arktis-politikk. Et eksempel på dette er Dmitrij Rogozin, visestatsminister og hardliner i kretsen rundt Putin. Han leder nå Russlands Arktis-kommisjon, med ansvar for utformingen av landets fremtidige, helhetlige Arktis-politikk. For aktører som Rogozin, står Russlands stormaktsstatus helt sentralt. Sannsynligheten har derfor økt noe for at Russland vil kunne føre en noe mer utfordrende utenrikspolitikk også i Arktis, særlig i de tilfeller der Russland opplever at vitale interesser er i spill. Dette vil også kunne påvirke norske interesser.

For et par år tilbake var russisk Arktis-retorikk preget av ord som "fredelig utvikling", "lavspenning" og "liten militær aktivitet". Nå ser vi at russiske ledere, blant dem forsvarsminister Sergej Sjoigu, i langt større grad omtaler behovet for en styrket militær aktivitet i nord. Men retorikk er en ting – handling noe annet. Vi kommer ikke bort fra at Russland nettopp har etablert en ny fellesoperativ kommando med ansvar for store deler av russisk Arktis, nye flybaser langs hele den russiske nordkysten og på de polare øygruppene, etablerer en ny hærbrigade i Alakurtti og har planer om nok en brigade på

Yamal, og de tilfører nye og moderniserte våpensystemer i alle forsvarsgrener på løpende bånd.

Vi befinner oss med andre ord i et endret sikkerhetspolitisk landskap, der det er av vesentlig betydning å følge utviklingen av russisk militærmakt i våre nærområder.

Selv om militærmakten i nord først og fremst har en strategisk, global rolle, er den også et regionalt virkemiddel for å sikre russisk kontroll i regionen. Nordflåtens strategiske undervannsbåter er et av de mest sentrale elementene i Russlands kjernefysiske avskrekkingsevne. Disse undervannsbåtene – av Delta IV- og Dolgorukij-klassene, med deres tilhørende moderniserte og nye, interkontinentale missiler, og Nordflåtens og det øvrige forsvarets evne til å beskytte dem, er kjernen i russisk militært nærvær i Norges nærområder i nord. Vi vurderer at Kolahalvøya vil være den viktigste, strategiske marinebasen for Russlands strategiske, kjernefysiske kapasiteter også i fremtiden. Gjennom tilførsel av nye våpen og ny teknologi er Russland i ferd med å øke sin evne både til å benytte kjernevåpen og til å beskytte sine strategiske kapasiteter og kjerneområder. Disse våpnene har rekkevidde til å dekke store deler av norsk land-, luft- og sjøterritorium. Det forventes også tilførsel av flere nye kamp- og støttefartøy til Nordflåten i 2015.

For en del av dere i salen lyder nok denne beskrivelsen kjent, og sannheten er at Russlands grunnleggende militære konsept fremstår som uendret siden den kalde krigen. Landet vurderer fortsatt at landets stormaktstatus og overlevelsessevne hviler på en troverdig og redundant nukleær første- og annenslagsevne, og evnen til for enhver pris å beskytte denne kapasiteten. For Norge gjenstår det fortsatt som et faktum man ikke kan melde seg ut av, at denne kapasiteten befinner seg noen kilometer fra grensen vår i nordøst.

Landstyrkene på Kolahalvøya er i utgangspunktet defensivt orienterte, og har som hovedoppgave å forsvare russisk territorium generelt og de strategiske kapasitetene spesielt. Landstyrkenes aktivitet i 2014 har i all hovedsak vært av rutinemessig karakter, men det kan være verdt å merke seg av flere av avdelingene fra Pechenga, nær norskegrensen, har vært deployert til grenseområdene mot Ukraina, og vært aktive der i lengre perioder. Den nevnte etableringen av to nye arktiske brigader vil styrke den landmilitære tilstedeværelsen i Nordvest-Russland.

Russland opprettholder også sine mye omtalte strategiske flygninger med tunge og middels tunge bombefly i våre nærområder. Et sentralt formål med disse flygningene er å demonstrere evnen til operasjoner med flybårne strategiske våpen, men gjennom det siste året ser vi også at disse flygningene nyttes som tydelig politisk signalering til land i Vest-Europa. Generelt økte luftaktiviteten noe i Arktis i 2014, men luftaktiviteten på Kolahalvøya, med tilstøtende områder og langs norskekysten, var i sum omtrent som tidligere år. Moderniseringen av luftstridkretene på Kolahalvøya har nå startet opp, med nytt strategisk luftvern, nye taktiske bombefly og nye fartøybaserte jagerfly som sentrale elementer. Dette vil i vesentlig grad styrke luftforsvarevnen over Kolahalvøya og Barentshavet, den regionale offensive kapasiteten og potensialet for maktprojeksjon fra hangarskipet Admiral Kuznetsov.

La meg avslutningsvis understreke, at til tross for de betydelige militære og sikkerhetspolitiske endringene vi har sett i 2014, fastholder Etterretningstjenesten vurderingen om at Russland i dag ikke utgjør noen militær trussel mot Norge. Trussel er en kombinasjon av faktorene kapasitet og intensjon. Selv om den russiske kapasiteten er økende, er det i dag vanskelig å se en rasjonell grunn til russisk militær aggresjon mot Norge i et kort eller mellomlangt perspektiv. Ukraina-krisen har utspilt seg i det Russland

anser for å være sin privilegerte interessesfære, som Norge ikke er en del av. Dette gjør at situasjonen politisk sett har begrenset overføringsverdi til Norge og våre nærområder. På den annen side er intensjoner noe som kan endres raskt. Russlands fremferd i Ukraina, landets voksende økonomiske krise og en stadig mer uforutsigbar innenrikspolitisk situasjon, gjør det nødvendig å følge den politiske utviklingen i Russland nøye i tiden som kommer.

På det operasjonelle plan trakk jeg innledningsvis frem tre lærdommer fra Ukraina-konflikten. De russiske væpnede styrkers betydelig økte reaksjonsevne og overgangen fra et mobiliserings- til forsterkningskonsept har altså innebåret at varslingstiden for russiske militære forberedelser og styrkeoppbygging er redusert, i praksis fra måneder ned til dager og uker. Russland har også vist evne til å integrere informasjons- og cyberoperasjoner, diplomati og økonomiske virkemidler med militærmakt i helhetlige kampanjer. Alt dette er overførbart til en eventuell fremtidig konfliktsituasjon i våre nærområder der Russland er part. I et militært perspektiv betyr dette redusert varslingstid og en mer kompleks potensiell motstander, der en klassisk tilnærming til militær konflikt fra norsk side ikke lenger vil være tilstrekkelig. Særlig viktig å merke seg er den vekt Russland legger på fordekt og forenektbar subversiv virksomhet. For Etterretningstjenesten innebærer det at vi i enda mindre grad enn tidligere kan tillate oss å stivne i våre arbeidsformer og i vår innretning. For til enhver tid å kunne gi våre beslutningstakere et mest mulig relevant og oppdatert trusselbilde, må vi kontinuerlig oppdatere våre metoder og vår teknologi.

Nasjonens sikkerhet og samfunnssikkerhet er statens viktigste oppgaver. En av de virkelig store endringene i løpet av de fem årene jeg har vært Sjef E, er at Etterretningstjenesten nå står i selve frontlinjen for å bevare denne sikkerheten mot de moderne trusler som vårt samfunn, våre verdier og nasjonale interesser står overfor.

I tråd med at Norges internasjonale omgivelser og at trusselbildet blir mer sammensatt og komplekst, øker beslutningstagernes behov for rettidig, relevant og pålitelig informasjon. Utviklingen medfører økte krav til E-tjenesten som nå må levere produkter i et større omfang, i et høyere tempo, på et bredere sett av områder og tema, og med en høyere grad av inngående spisskompetanse på ulike geografiske og tematiske områder enn tidligere. I tillegg medfører utviklingen at trusselbildet som sådan, blir stadig mer krevende å avdekke og følge.

Gjennom det siste halvannet år har etterretning som funksjon, fått stor oppmerksomhet. Ikke minst i mediene. Snowden-lekkasjene har satt søkelyset på etterretningstjenestenes metoder, og det etterlates et inntrykk av at denne virksomheten representerer en alvorlig trussel mot enkeltmennesker verden rundt. Når det nå er gått noen tid etter Snowden-avsløringene, er det kanskje tid for et tilbakeblikk og et forsøk på å se dette i et litt større perspektiv.

Vi kommer ikke utenom at etterretnings- og sikkerhetstjenesters virksomhet potensielt virker inn på enkeltmenneskers frihetsgrad. Således er det selvfølgelig slik at det ikke er mulig å oppnå 100% samfunnssikkerhet samtidig som alle enkeltindivider opplever 100% personlig frihet. Jeg vil jo likevel hevde at ett av de mest grunnleggende elementene i individets frihet er retten til å leve trygt og godt uten den type trussel, som vilkårlig, ekstremistisk terror i dag representerer, hengende over seg.

Halvannet år etter Snowden-lekkasjene er tiden moden for å sette det som den gang fremkom i et litt større perspektiv. Det er ikke min oppgave å forsvare hva ulike etterretningstjenester har gjort opp gjennom årene, og det er helt sikkert – i historiens lys – gjort en rekke feil. Min hovedobservasjon er likevel at Snowden-lekkasjene har resultert

i svært få grunnleggende endringer i hvordan etterretningstjenester arbeider. Noen justeringer av lovgivning og oppgaver har funnet sted, men i all hovedsak fortsetter virksomheten som tidligere. Og grunnen til at det fortsetter, er at de myndighetene som bestemmer i ulike land, ønsker at det skal fortsette. Mens forsvarsbudsjettene er redusert i svært mange land, ser man mange steder en økning i etterretningsbudsjettene. Dette har selvfølgelig bare én eneste forklaring: Etterretning er avgjørende for nasjonenes sikkerhet. Med det trusselbildet vi i dag ser, er situasjonsforståelse og varsling av avgjørende betydning.

Av og til hører jeg folk si: - Selvfølgelig skal E-tjenesten ha de metodene den trenger for å jakte terrorister – det er masseovervåking vi ikke vil ha. Da må jeg som fagmann få si følgende: De terroristene vi kjenner identiteten til er det meget enkelt å holde orden på. Det er ikke det som er dagens utfordring. Utfordringen dreier seg om det store antallet potensielle terrorister vi overhodet ikke kjenner identiteten til. Da har vi ikke et foto eller et telefonnummer å ta utgangspunkt i. Så når vi leter etter den berømte nåla i høystakken, leter vi ikke en gang etter en nål, men etter et halmstrå med omtrent samme farge og lengde som de andre halmstråene. Det, mine damer og herrer, er dagens utfordring. Hvis man vil at jeg og mine medarbeidere skal finne disse ukjente truslene, enten de er potensielle terrorister eller alvorlig skadevare som kan infisere våre samfunnskritiske datasystemer, må man også forstå at jeg må besitte de verktøy som skal til for oppdage disse ukjente ukjente.

Og vi vet meget vel hvilke verktøy det er som virker i denne sammenhengen. Kommunikasjonsetterretning frembringer i særklasse mest av den type informasjon som bidrar til både å forhindre terrorhandlinger og å oppdage den mest alvorlige skadevaren som treffer våre vitale datanettverk.

Jeg forstår at en del kan ha blitt bekymret over det bildet av masseovervåking som er tegnet gjennom mediadekningen av Snowden-saken. Den påståtte trusselen etterretningstjenester skal utgjøre mot individer og deres privatliv, stemmer imidlertid ikke med det bildet jeg selv sitter med, og jeg tror etter hvert jeg kjenner etterretningsverdenen ganske godt. For det første vil jeg gjenta noe jeg også har sagt tidligere, nemlig at det er stor forskjell på å ha tilgang til informasjon og det å bruke eller misbruke informasjon. På samme måte som det er en betydelig forskjell mellom masseinnsamling av informasjon og masseovervåking av mennesker.

Jeg ber om å bli trodd når jeg sier at jeg ikke vet om noen etterretningstjeneste vi samarbeider med som har oppdrag om, interesse av eller evne til å følge vanlige menneskers kommunikasjon. E-tjenesten samler ikke inn informasjon om vanlige mennesker. Det er ikke oppdraget vårt og det gir absolutt ingen etterretningsmessig verdi. Snarere tvert i mot er vårt oppdrag og rasjonale å fokusere på å finne de meget få aktørene, enten det er utlendinger eller nordmenn, som kan true vanlige mennesker og nasjonale interesser. Den nye dimensjonen i dette er at noen av våre egne borgere gjør ting som de ikke gjorde tidligere. Dette krever at vi følger deres aktivitet der den foregår - utenfor våre grenser. Innenfor grensen er det selvfølgelig PST som har ansvaret.

I lys av de siste årenes utvikling i trusselbildet og de terrorhendelser som har funnet sted, sist i Paris, Brussel og København, merker jeg både en økende forståelse for at etterretnings- og sikkerhetstjenester gjør en viktig jobb, men også en forventning om at vi faktisk skal avdekke disse truslene før de treffer oss.

Etter mitt faglige skjønn er det vanskelig å unngå å samle inn data bredt dersom en skal evne og avdekke den ukjente terroristen eller ukjente digitale trusselen. Innsamlingen skal være målrettet, men den målrettede letingen etter den relevante informasjonen krever

nødvendigvis at man finner et punkt å nøste ut fra, og for å gjøre det må man ha aksess til betydelige mengder data, herunder til elektronisk kommunikasjon som benyttes av de aktuelle aktørene. Bare på den måten kan vi gjennom møysommelig arbeid finne de halmstråene, de små brikkene og de forbindelsene som gjør at puslespillet faller på plass.

Jeg er den første til å erkjenne at dette er komplisert og krevende for våre politikere å ta stilling til. Men det er bare de som kan finne de rette balansepunktene mellom ulike samfunnshensyn. Jeg for min del innser at vi som tjeneste er avhengig av et klart samfunnsmandat og grunnleggende tillit i befolkningen når vi skal løse slike oppdrag. Derfor har jeg også i mine fem år som etterretningssjef investert mye tid og krefter i å bygge den åpenhet, tillit og forståelse det krever å være en hemmelig tjeneste i ett av verdens mest åpne samfunn. Derfor er jeg også svært opptatt av å si følgende: Utvidede metoder for E-tjenesten kan ikke komme alene. De må komme sammen med solid lovgivning, sammen med klare godkjenningsmekanismer for metodebruken – og kanskje viktigst av alt – forsterkede mekanismer for demokratisk og uavhengig kontroll med at virksomheten holder seg innenfor de rammer som er trukket opp. Dette siste har vi god erfaring med i E-tjenesten gjennom det arbeidet EOS-utvalget utfører. Med disse premisene på plass er det etter mitt skjønn mulig å garantere en samfunnsgagnlig virksomhet som på ingen måte truer andre enkeltmennesker enn de som reelt truer oss.

Og så kan jeg mot slutten av foredraget, mine damer og herrer, ikke dy meg for en liten betraktning på siden av det jeg har ansvaret for. Jeg sa i sted at jeg ikke kjenner noen etterretningstjeneste som retter sin virksomhet mot vanlige mennesker. Men – jeg kjenner en del andre som gjør det. Markedet er i dag fullt av kommersielle aktører som investererer hundrevis av milliarder av kroner i teknologi, som systematisk kartlegger hver enkelt av oss og våre bevegelser, vaner og preferanser. Og de fleste av oss, som de i denne sammenheng "*drukne bøndene*" vi er, klikker lekende lett de tastetrykkene hvorigjennom vi oppgir enhver skanse mot inntrengning i våre mest private sfærer. Jeg har heller ikke unnlatt å merke meg at noen av de mest aktive pengemaskinene som utøver denne forretningsvirksomheten, er en del av de mediekonsernene som står bak de mediene som for et drøyt år siden produserte skandaleforsidene om hvordan etterretningstjenester truer personvernet.

Jeg er stolt over Etterretningstjenesten i Norge. Flotte mennesker jobber hver dag med å gjøre Norge tryggere. De jobber i en en hemmelig tjeneste, men som jeg har sagt noen ganger tidligere, det er mye, mye viktigere at vi er en tjeneste enn at vi er hemmelig.